تحلیل پیشران‌های مؤثر بر اجرای طرح آبادانی و پیشرفت منظومه روستایی با مدل DPSIR؛ مطالعه موردی: منظومه روستایی بخش‌های مرکزی و دوتپه شهرستان خدابنده

سید امیرحسین گرکانی*، جعفر مهدیون، مجید حضرتی*****

تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۲/۰۲/۰۴
تاریخ پذیرش مقاله: ۱۴۰۲/۰۵/۱۰

چکیده
برنامه آبادانی و پیشرفت منظومه‌های روستایی، به‌منظور توسعه پایدار سکونتگاه‌های روستایی ازطریق انتظام فضایی منظومه‌های روستایی در قالب شبکه‌های محلی و ناحیه‌ای و با تأکید بر روابط و پیوندهای روستایی-شهری و ترغیب حکمروایی محلی از طریق مشارکت مردمی و همچنین، تقویت روابط و مناسبات کارآمد اجتماعی-اقتصادی واحدهای سکونتگاهی منظومه تدوین می‌شود. این برنامه با محوریت فعال‌سازی چرخه تولید در فضاهای روستایی و ایجاد اشتغال و کارآفرینی می تواند مسیر برون‌رفت از بحران توسعه روستایی را هموارتر نماید. مقاله حاضر با روش توصیفی-تحلیلی به دنبال تحلیل مؤلفه‌های تأثیرگذار بر اجرای طرح آبادانی و پیشرفت منظومه روستایی در منظومه بخش مرکزی و دوتپه شهرستان خدابنده است. گردآوری داده‌ها با مطالعات کتابخانه‌ای و میدانی انجام شد. جامعه آماری شامل ساکنین بخش دوتپه و مرکزی به تعداد ۹۳۹۳۹ نفر است. باتوجه‌به تخصصی بودن موضوع، از جامعه آماری متخصصین با روش گلوله برفی به تعداد ۳۰ نفر استفاده شده است. برای تحلیل داده‌ها از مدل TODIM و روش حداقل مجذور مربعات در قالب مدل DPSIR با کمک نرم‌افزار Excel و SmartPLS بهره‌گیری شد. یافته‌های تحقیق نشان داد که پیشران «نیروی محرکه» با امتیاز ۰/۶۳۷، بیش از دیگر مؤلفه‌ها بر اجرای طرح آبادانی و پیشرفت منظومه روستایی بخش مرکزی و بخش دوتپه در شهرستان خدابنده تأثیر داشته است. علاوه بر این، به‌منظور اجرای مؤثرتر طرح آبادانی و پیشرفت منظومه روستایی، سازه‌های P1. ساماندهی مشاغل مرتبط با کارکرد و ظرفیت روستاها و شهرستان (۰/۸۰۹)؛ D2. حمایت بنیاد مسکن انقلاب اسلامی (۰/۷۸۲)؛ S1. توجه به ظرفیت های اقتصادی و تولیدی خوشه ای در پهنه بندی منظومه (۰/۷۷۸)؛ و P3. امکان پیگیری تخلفات و کم‌کاری ازطریق نهادهای تصمیم‌گیر (استانداری و فرمانداری) (۰/۷۷۸) بیشترین تأثیرگذاری را دارند. در نهایت، به‌منظور دستیابی به اهداف طرح آبادانی و پیشرفت منظومه روستایی، ارائه تسهیلات اعتباری از طریق پیگیری و با نظارت دفتر تسهیلگری؛ برگزاری جشنواره های روستایی؛ تقویت ارتباط مستقیم تسهیلگران با کارآفرینان؛ تقویت تشکل‌های محلی؛ بازنگری در شرح خدمات دفاتر منظومه روستایی ضروری به نظر می‌رسد.

کلمات کلیدی: منظومه روستایی، یکپارچه، انتظام فضایی، شبکه‌های محلی، شهرستان خدابنده.

* دانشیار، گروه معماری، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی، تهران، ایران.
garakani@pardisiau.ac.ir
** کارشناس ارشد، گروه برنامه‌ریزی شهری، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد زنجان، زنجان، ایران.
*** کارشناس ارشد، گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشکده علوم زمین، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران.

[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-27]
[DOI: DOI: 10.22034/42.183.75]

مقدمه

روندهای تصمیم‌گیری و سیاست‌گذاری، و به‌تبع آن، ایجاد و گسترش سکونتگاه‌ها، مزارع، مراتع مصنوعی، مراکز صنعتی، راه‌های ارتباطی، از یک‌سو و جابه‌جایی‌های جمعیت، فعالیت و سرمایه‌گذاری‌های تولیدی، از دیگر سو، ازجمله عوامل تغییر و تحول نظام فضایی به شمار می‌روند. آنچه در این میان مورد تأکید است، درجه رشد فناوری و دسترسی به فنون و ابزار و مدیریت متناسب بهره‌گیری از منابع محیطی در قالب مناسبات سیاسی و اجتماعی-اقتصادی حاکم بر هر یک از جوامع انسانی است (سعیدی، ۱۳۹۲: ۱۲). باتوجه‌به اینکه عرصه‌های روستایی در روند زمانی-فضایی با دو نوع چالش مواجه هستند؛ یکی ویژگی‌های ساختاری-کارکردی درونی (محدودیت‌های محیطی و اجتماعی-فرهنگی) و دیگری نوع مواجهه دولت‌ها در ارتباط به توسعه روستایی و شیوه برنامه‌ریزی تحقق آن (رضایی و همکاران، ۱۴۰۲: ۳). دراین‌ارتباط، برنامه‌ریزی و توسعه اقتصاد روستا بر دو محور رشد سرمایه‌گذاری و رشد بهره وری متکی است. مطالعات اقتصادی نشان می‌دهد که بیش از ۵۰ درصد رشد اقتصادی به‌ویژه در روستاها وابسته به ارتقا و رشد بهره‌وری است. لذا، زمینه‌های سرمایه‌گذاری در روستاها را می‌توان ازطریق قابلیت سنجی و تحلیل تنگناها و سایر ملاحظات نظیر بازار استخراج نمود و در قالب پروژه‌های اولویت‌دار، فرایند رشد اقتصاد روستا و به‌تبع آن تحول در روستا را با سرمایه‌گذاری‌های جدید تسریع نمود (بنیاد مسکن انقلاب اسلامی استان زنجان، ۱۳۹۹: ۷). در این رابطه، برنامه‌ریزی و سرمایه‌گذاری در روستا در قالب برنامه آبادانی و پیشرفت منظومه‌های روستایی، یکی از راهبردهای عملیاتی توسعه روستایی است. برنامه آبادانی و پیشرفت منظومه‌های روستایی، به‌عنوان یک برنامه کلی برای توسعه و پیشرفت مناطق روستایی و روستایی در کشورهایی مانند ایران، با هدف بهبود شرایط زندگی و رونق اقتصادی در این مناطق اجرا می‌شود. این برنامه شامل بخش‌های مختلفی ازجمله توسعه زیرساخت های اقتصادی، بهبود بخش خدمات اجتماعی و بهداشتی، توسعه فرهنگی و آموزشی و توسعه بخش کشاورزی و دامداری است (مهدوی و جلال‌آبادی، ۱۴۰۱: ۶۰). البته در کشورهای دیگر در قالب عناوین مختلف به تدوین و اجرای برنامه‌هایی همسو با برنامه آبادانی و پیشرفت منظومه‌های روستایی پرداخته شده است. ازجمله در هند، برنامه توسعه روستایی[1]؛ در چین، برنامه احیای روستایی[2]؛ در برزیل، برنامه ملی توسعه روستایی[3]؛ و در ایالات‌متحده، برنامه توسعه روستایی، با هدف بهبود شرایط زندگی، توسعه اقتصاد و بهبود بخش خدمات اجتماعی در مناطق روستایی اجرا شده است (UNDP, 2020: 33-54). این برنامه‌ها به شناخت و تحلیل علل یا عوامل نابرابری‌ها و تفاوت‌های منطقه‌ای و تعیین درجه توسعه‌یافتگی مناطق روستایی پرداخته‌اند (عاقلی، ۱۴۰۰: ۸۳).

برنامه آبادانی و پیشرفت منظومه‌های روستایی به‌منظور توسعه پایدار سکونتگاه‌های روستایی ازطریق انتظام فضایی منظومه‌های روستایی در قالب شبکه‌های محلی و ناحیه‌ای و با تأکید بر روابط و پیوندهای روستایی-شهری تدوین می‌شود. تأکید این طرح بر ترغیب حکمروایی محلی از طریق مشارکت مردمی و همچنین، تقویت روابط و مناسبات کارآمد اجتماعی-اقتصادی واحدهای سکونتگاهی منظومه، هم ازنظر درون منظومه‌ای (بین سکونتگاه‌های منظومه) و هم ازنظر برون منظومه‌ای (بین منظومه‌های مجاور) است. این برنامه باتوجه‌به ابعاد و جنبه‌های کالبدی- فضایی، فرهنگی-اجتماعی و اقتصادی-سیاسی، به شناخت

[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-27]
[DOI: DOI: 10.22034/42.183.75]

ظرفیت‌های توسعه همه مراکز و کانون‌های سکونتی درون شبکه (در زمینه روابط درونی و بیرونی آن‌ها) می‌پردازد و بنابراین، ماهیتی یکپارچه و فرابخشی دارد. بدین ترتیب، برنامه آبادانی و پیشرفت منظومه روستایی یک برنامه همه‌جانبه اقتصادی-اجتماعی-محیطی با رویکرد منطقه‌ای است. در این رابطه، رویکرد شبکه منطقه‌ای در چهارچوب برنامه‌ریزی منظومه روستایی، یکی از راهبردهای انتظام فضایی در راستای توسعه یکپارچه روستایی شهری است که قاعدتاً بر این باور استوار است که حضور شهرها و روستاها در یک واحد توسعه منطقه‌ای، با تکیه بر پیوندهای روستایی-شهری، می‌تواند از یکسو، از تنوع فعالیت‌های (اجتماعی-اقتصادی) و توانمندی‌های مکمل موجود بین مراکز متنوع سکونتگاهی و از دیگر سو، از این فعالیت‌ها بین هر مرکز سکونتگاهی و حوزه نفوذ بلافصل آن بهره‌مند شود. در این چهارچوب، روابط بین مراکز سکونتگاهی بیشتر افقی، مکمل و دوسویه خواهد بود (Douglass, 2013: 157).

به‌طورکلی، با اجرای برنامه آبادانی و پیشرفت منظومه‌های روستایی با هدف بهبود ساختارهای اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و زیرساخت‌ها (آب، برق، گاز، تلفن، راه، مدارس، بازارچه‌ها و ...) در مناطق روستایی، فرصت های شغلی و اقتصادی بیشتری برای جامعه روستایی ایجاد می‌شود و این باعث کاهش تفاوت های اقتصادی و اجتماعی بین شهر و روستا می‌شود. همچنین، با بهبود شرایط زندگی در مناطق روستایی، مهاجرت افراد به شهرها کاهش می یابد و این باعث کاهش فشار بر شهرها و افزایش توازن جمعیتی می‌شود (سعیدی و همکاران، ۱۳۹۷: ۴۹). در حال حاضر این طرح برای ۱۷۰ منطقه کشور تهیه شده است و به‌صورت پایلوت در ۱۲ منطقه در ۹ استان کشور نیز در حال اجرا است (بنیاد مسکن انقلاب اسلامی زنجان، ۱۴۰۱: ۱۲). بدین ترتیب، باتوجه‌به‌ضرورت قانونی برنامه ششم توسعه و تحقق سیاست‌های اقتصاد مقاومتی به منظور تقویت اقتصاد محلی و منطقه‌ای، بررسی چشم‌انداز توسعه روستاها بر اساس برنامه آبادانی و پیشرفت منظومه‌های روستایی می‌تواند افق روشنی در دستیابی به اهداف توسعه روستایی کشور، نمایان سازد. هدف تحقیق حاضر نیز، بررسی پیشران‌های مؤثر بر اجرای برنامه آبادانی و پیشرفت منظومه روستایی در شهرستان خدابنده در استان زنجان است. باتوجه‌به اینکه شهرستان خدابنده جزء شهرستان‌های پیشرو در اجرای طرح منظومه روستایی در استان زنجان است؛ لذا بررسی نحوه اجرای طرح منظومه و عوامل مؤثر بر روند اجرای طرح مذکور، می‌تواند راهبردهای عملیاتی‌تری برای اجرای بهتر برنامه آبادانی و پیشرفت منظومه روستایی در استان زنجان و حتی کشور ارائه کند. لذا باتوجه‌به مسائل مطرح‌شده، سؤال تحقیق این است که مهم‌ترین عوامل مؤثر در اجرای برنامه آبادانی و پیشرفت منظومه روستایی در منظومه بخش مرکزی و دوتپه شهرستان خدابنده کدام‌اند؟ و اینکه تاثیرکدامیک از پیشران‌ها در اجرای برنامه آبادانی و پیشرفت منظومه روستایی بیشتر است؟

ادبیات موضوع

تبیین مفهوم منظومه روستایی

منظومه واژه‌ای در اصل لاتین است که از لفظ استلا، به معنای ستاره گرفته شده و ازطریق زبان لاتین متأخر، به‌صورت Constellation، با کاربرد در ستاره‌شناسی، به زبان‌های اروپایی راه یافته است. بدین ترتیب، این اصطلاح بیشتر برای مجموعه‌ای از ستارگان که در آسمان شکل معینی را تشکیل می‌دهند، مورد استفاده قرار می‌گیرد (بنیاد مسکن انقلاب اسلامی زنجان،

[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-27]
[DOI: DOI: 10.22034/42.183.75]

۱۴۰۱: ۱۲). منظومه روستایی به‌مثابه کوچک‌ترین واحد شبکه محلی، مفهومی است که در چهارچوب رویکرد منطقه‌ای، به عرصه‌ای روستایی-شهری گفته می‌شود که در مطالعات فضایی سطح‌بندی روستاهای کشور (۱۳۸۸)، به‌عنوان سطحی بالاتر از مجموعه و پایین‌تر از ناحیه قرار می‌گیرد. البته، این مفهوم در فرهنگ سکونتگاهی کشور، با مفهوم دیرین و سنتی بلوک و یا ناحیه کوچک هم‌تراز است و بر همین مبنا، منظومه را می‌توان با ناحیه روستایی مترادف به شمار آورد (سعیدی، ۱۳۹۲: ۱۳). منظومه روستایی وسیع‌ترین قلمروی جغرافیایی برای عملکرد یکپارچه و پوشش خدماتی در محیط روستایی است که با مرکزیت حداقل یک کانون شهری و یا روستای بزرگ شکل گرفته است. جمعیت منظومه روستایی با توجه به شرایط مختلف بدون احتساب جمعیت شهری و مرکز منظومه بین ۲۰ تا ۴۰ هزار نفر است (بنیاد مسکن انقلاب اسلامی استان زنجان ، ۱۳۹۹: ۱۱). افزون بر این، منظومه به معنای دسته‌ای از افراد، گروه‌ها، مجموعه‌های مرتبط و هر چیز دیگری، ازجمله سکونتگاه‌ها، که به‌نوعی با یکدیگر شباهت دارند، به کار می‌رود (سعیدی، ۱۳۹۲: ۱۳).

به‌طورکلی، منظومه روستایی، همچون هر نظام فضایی، به سبب روند اثرگذاری-اثرپذیری عوامل و نیروهای درونی و بیرونی، پیوسته در معرض دگرگونی قرار دارند. در این راستا، دگرگونی اندیشیده و هدفمند در جهت بهبود اجزا و نیز کلیت این‌گونه نظام‌ها در قالب برنامه‌ریزی فضایی، قاعدتاً می‌تواند به‌عنوان راهبردی در مسیر توسعه مورد عمل قرار گیرد، حال آنکه تحول نیندیشیده و خود به خودی، ازآنجاکه در بطن خود اهدافی جهت هماهنگی و پیوستگی اجزای تشکیل‌دهنده نمی‌پروراند، آشکارا از فرایند توسعه به دور می‌ماند (مهدوی و جلال‌آبادی، ۱۴۰۱: ۶۳). بدین ترتیب، منظومه متشکل از گروهی از سکونتگاه‌های مختلف عمدتاً روستایی است که عرصه فضایی نسبتاً همگنی را مطرح می سازند. این عرصه فضایی که رسماً تعدادی از مجموعه‌ها و حوزه‌های عمرانی را در برمی‌گیرد، وسیع‌ترین قلمرو در سطوح فضایی خدمات روستایی به شمار می رود و مرکزیتی معین (معمولاً شهری کوچک یا میانی) دارد. محدوده منظومه‌ها، افزون بر خصوصیت منطقه‌ای تقسیمات اداری - سیاسی، متناسب با شرایط جغرافیایی و جمعیتی مناطق مختلف، تفاوت می پذیرد، هرچند در اغلب موارد با محدوده بخش در تقسیمات اداری-سیاسی سازگاری دارد. باتوجه‌به استانداردهای خدمات‌رسانی، منظومه‌های روستایی به‌طور متوسط و مجموعاً ۲۰ تا ۴۰ هزار نفر را در برمی‌گیرد؛ اگرچه این شمار جمعیتی در مواردی کمتر یا بیشتر است (سعیدی، ۱۳۹۸: ۴۸). باتوجه‌به آنچه گفته شد، می‌توان گفت که، آبادانی و پیشرفت منظومه روستایی شامل یک رویکرد یکپارچه است که در آن نیازهای اساسی جمعیت روستایی باید توسط خدمات عمومی قابل اعتماد همراه با شرایط فنی، اجتماعی-اقتصادی و محیطی برای حمایت از اقتصادهای منطقه‌ای، شبکه‌های محلی و منظومه‌های روستایی پوشش داده شود.

نظریه‌های توسعه منظومه روستایی

نظریه شبکه منطقه‌ای داگلاس: بر اساس نظام سلسله‌مراتبی سکونتگاه‌ها در ناحیه تدوین شده است؛ زیرا چه در سطح ناحیه‌ای و فرا ناحیه‌ای، سکونتگاه‌ها با یکدیگر ارتباط متقابل دارند. این ارتباط به‌صورت سلسله‌مراتبی بر اساس تنوع کارکردی شهرها و دامنه نیاز سکونتگاه‌های روستایی است. هدف این نظریه باتوجه‌به عدم توفیق مدل‌ها و نظریه‌های

[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-27]
[DOI: DOI: 10.22034/42.183.75]

سیاست‌گذاری، دستیابی به توسعه ناحیه‌ای–روستایی است (طالشی و همکاران، ۱۳۹۵: ۴۷). در این مدل پیوندهای روستایی–شهری و وابستگی‌های متقابل مابین آن‌ها، بر اساس پنج جریان مردم، تولید، کالا، سرمایه، و اطلاعات مورد تأکید است (Douglass, 2018: 3). این رویکرد نوین بر همکاری دفاتر برنامه‌ریزی شهری–روستایی، نظام غیرمتمرکز برنامه‌ریزی و همچنین بر تقسیمات اداری که در برنامه‌ریزی و مدیریت بر عدم جدایی حومه از شهر مبتنی باشد، تأکید دارد (اجاق و همکاران، ۱۴۰۰: ۱۹۰).

نظریه اقتصاد فضای استعماری پوتر: وی در زمینه مناسبات روستا با شهر از الگویی به نام «اقتصاد فضای استعماری» یاد می‌کند که در آن مجموعه یک کشور و سرزمین برای صادر نمودن مواد خام به قدرت استعمارگر متشکل و هماهنگ می شود. در چنین فضایی شهرها چگونگی ارتباط بین روستاها و بازار جهانی را شکل می دهند و این رابطه استعماری بین شهرها با روستاها نیز وجود دارد. به اعتقاد پوتر اغلب زیرساخت ها در سطح ملی برای حمایت و تقویت روابط استعماری بین شهر و روستا گسترش و توسعه می‌یابد (رخسارزاده و همکاران، ۱۳۹۵: ۳).

نظریه دور و تسلسل فقر و روابط شهر و روستا نورکس: این نظریه باور دارد که بین فقدان سرمایه، درآمد و پس‌انداز در مراکز سکونتگاهی روستایی یک ارتباط وجود دارد. به‌طوری‌که درآمد پایین منجر به ظرفیت کم پس‌انداز در این نواحی می‌شود و از طرف دیگر، درآمد پایین نتیجه سطح نازل بهره وری نیروی کار است و تا حد زیادی از کمبود سرمایه ناشی می‌شود و کمبود سرمایه نیز نتیجه ظرفیت پایین پس‌انداز می‌شود. به نظر نورکس عدم انگیزه سرمایه‌گذاری در نواحی روستایی، خود نتیجه سطح پایین بهره‌وری در این سکونتگاه ها است و سطح نازل بهره وری ناشی از سطح پایین سرمایه به‌کاررفته در تولیدات روستائیان است که حداقل بخشی از آن به‌خاطر عدم انگیزه سرمایه‌گذاری در بخش‌های مهم فعالیت‌های روستائیان است (اجاق و همکاران، ۱۴۰۰: ۱۹).

نظریه خوشه‌ای شدن: خوشه به گروهی از بنگاه‌ها و نهادهای مرتبط و نزدیک به یکدیگر (ازنظر جغرافیایی) در حوزه‌ای مشخص اطلاق می‌شود، به‌طوری‌که ارتباط آن‌ها با یکدیگر به‌صورت به اشتراک‌گذاری فعالیت‌ها و یا ازطریق مکمل بودن فعالیت‌هایشان با یکدیگر است (Porter, 2020: 78). در این میان، شاید بتوان مارشال[۴] را نخستین اقتصاددان برجسته‌ای دانست که بر اهمیت خوشه ها تأکید کرده است. مارشال در کتاب مهم «اصول اقتصاد» نشان می‌دهد که خوشه‌ای شدن چگونه می‌تواند به بنگاه‌ها (به‌خصوص بنگاه‌های کوچک) کمک کند تا بهتر با بنگاه های بزرگ رقابت کنند. ازنظر مارشال، تراکم جغرافیایی بنگاه‌هایی که فعالیت‌های مرتبط یا مشابه انجام می دهند، «پیامدهای بیرونی» خواهد داشت که درنتیجه آن، هزینه تولید برای بنگاه‌های خوشه‌ای‌شده، به‌شدت کاهش می‌یابد (سید نقوی و بابایی، ۱۳۹۲: ۴۵۳).

اما چرا در کشورهای درحال توسعه، خوشه ای شدن اهمیت زیادی می یابد؟ طبق نظر پایک و سنگنبرگر، صرفه های ناشی از مقیاس[۵] و همچنین صرفه های ناشی از تنوع[۶] که در یک خوشه حاصل می شود، مشابه مزیت‌هایی است که بنگاه‌های دارای ابعاد بزرگ از آن‌ها برخوردارند. به اعتقاد اشمیتز و نادوی نیز خوشه ای شدن، تخصص‌گرایی و سرمایه‌گذاری مؤثر در گام‌های کوچک را تسهیل می سازد. برای مثال، در یک خوشه، تولیدکنندگان، دیگر مجبور نخواهند بود همه تجهیزات لازم برای کل فرایند تولید را خریداری کنند؛ بلکه

[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-27]
[DOI: DOI: 10.22034/42.183.75]

می‌توانند بر مراحل مشخصی از فرایند تولید متمرکز شوند و باقی مراحل را به دیگر تولیدکنندگان واگذار کنند (Schmitz & Nadvi, 1999: 1505).

باتوجه‌به مفهوم نظریه خوشه‌ای شدن و اهمیت تبیین منظومه روستایی در قالب این نظریه، در خصوص اینکه محیط‌های کسب‌وکار در نواحی روستایی ضعیف‌تر از محیط‌های کسب‌وکار نواحی شهری‌اند، اجماعی عمومی وجود دارد. پژوهشگران متعددی نیز سیاست‌ها و راه‌حل‌های مختلفی را برای بهبود محیط کسب‌وکار روستایی و ارتقای عملکرد اقتصادی آن ارائه کرده‌اند. برخی از آن ها بر لزوم ارتباط مناطق روستایی با شهر تأکید ورزیده و پیشنهاد کرده‌اند که برای ایجاد ارتباطات استراتژیک میان نواحی روستایی و مراکز شهری مجاورشان، تمرکز سیاستی وجود داشته باشد (Stauber, 2021: 153).

در رابطه با توسعه روستایی همگام با توسعه شهری، نظریات و دیدگاه‌های متنوعی در خصوص نظریه خوشه‌ای شدن ارائه شده است که می‌تواند اهداف و چشم‌انداز آبادانی و پیشرفت منظومه روستایی جامه عمل بپوشاند. برخی محققان، تمرکز نداشتن مناطق روستایی بر کشاورزی را راهگشا می‌دانند و طرفدار حرکت نواحی روستایی به سمت فعالیت هایی با ارزش‌افزوده بالاتر در بخش کشاورزی هستند (Quigley, 2020: 43). در این رابطه، روزنفلد در پژوهش گسترده و جامعی، ۵۰ خوشه روستایی موجود در ایالات متحد و ۹ کشور دیگر جهان (نیوزلند، فرانسه، کانادا، ایتالیا، فنلاند، اسپانیا، اتریش، دانمارک، و برزیل) را مطالعه کرد و به توصیف دقیقی از مکان و ابعاد هر خوشه، تعداد و نوع شرکت‌های فعال در آن، منشأ شکل‌گیری هر خوشه، و چگونگی رشد آن پرداخت (Rosenfeld, 2019).

برنامه آبادانی و پیشرفت منظومه روستایی

باتوجه‌به اهمیت بررسی و تبیین ابعاد ساختاری-کارکردی برنامه آبادانی و پیشرفت منظومه روستایی، به نظر می‌رسد دستیابی به تعریف جامع بر اساس ساختار و فرایند مطالعاتی و اجرایی از برنامه مذکور، می‌تواند دستاورد قابل‌توجهی در تبیین چهارچوب پژوهشی منسجم، و تحلیل نتایج تحقیق ارائه دهد. در این رابطه، مطابق بند ح[۷] ماده ۱۹۴ قانون برنامه پنجم تنفیذشده در «سند تفصیلی برنامه ششم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران» و موافقت‌نامه ملی مبادله‌شده مابین سازمان برنامه‌وبودجه کشور و بنیاد مسکن انقلاب اسلامی؛ دولت مکلف است به‌منظور بهبود وضعیت روستاها در زمینه سیاست‌گذاری، برنامه‌ریزی راهبری، نظارت و هماهنگی بین دستگاه های اجرائی، ارتقای سطح درآمد و کیفیت زندگی روستائیان و کشاورزان و کاهش نابرابری‌های موجود بین جامعه روستایی، عشایری و جامعه شهری، حمایت لازم را از اقدامات ذیل به عمل آورد:

- شناسایی و امکان‌سنجی ایجاد زنجیره‌های ارزش، تولید و خوشه‌های کسب‌وکار در روستاهای هدف؛
- شناسایی و اولویت‌بندی مهم‌ترین ظرفیت‌های روستا با تأکید بر برندسازی؛
- جمع‌بندی ایده‌های مرتبط با طرح‌های کارآفرینی مرتبط با ظرفیت‌ها، مزیت‌ها و محورهای تولید؛
- تعیین و اولویت‌بندی طرح‌ها و پروژه‌های سرمایه‌گذاری با مقیاس کارکردی در سطح روستا، دهستان، بخش یا شهرستان و تعیین هدف کمی اشتغال؛
- تعیین و شناسایی بازارهای هدف تولیدات و خدمات؛
- تعیین منابع موردنیاز؛
- تعیین الزامات محیطی، اقتصادی، زیرساختی اجتناب‌ناپذیر، سازمانی-مدیریتی، اجتماعی و نهادی

[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-27]
[DOI: DOI: 10.22034/42.183.75]

برای اجرای طرح‌ها و پروژه‌های سرمایه‌گذاری (بنیاد مسکن انقلاب اسلامی استان زنجان، ۱۳۹۹ و سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور، ۱۳۹۴: ۳۴۷) (تصویر شماره ۱).

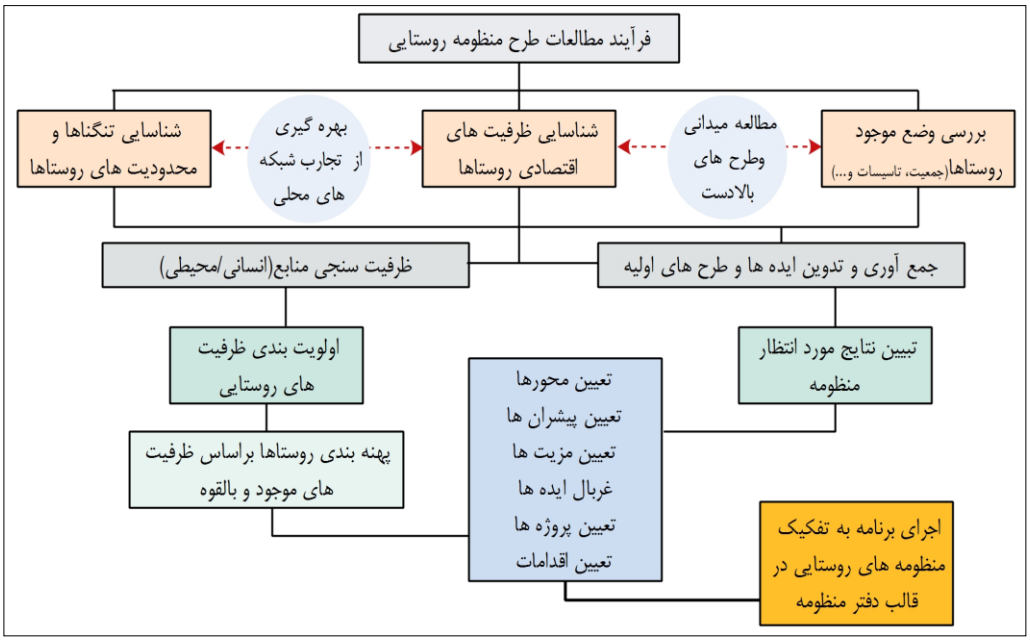

ت ۱. مدل مفهومی فرایند مطالعات برنامه آبادانی و پیشرفت منظومه روستایی

پیشینه تحقیق

علاوه بر نظریات و تجربیات مختلف در زمینه توسعه منظومه روستایی، تحقیقات متنوعی نیز در این رابطه در اقصی نقاط دنیا صورت گرفته است که هرکدام بر یکی از عوامل و نیروهای تأثیرگذار در سازمان‌دهی و توسعه منظومه روستایی تأکید دارند. خلاصه این تحقیقات در جدول شماره ۱ آورده شده است.

نتایج تحقیقات پیشین در مورد منظومه‌های روستایی نشان می دهد که در بسیاری از کشورها، شرایط زندگی در روستاها نسبت به گذشته بهبود یافته است؛ اما همچنان مشکلاتی مانند فقر، کمبود اشتغال پایدار، کاهش جمعیت و مهاجرت، و عدالت فضایی در روستاها وجود دارد. برای حل این مشکلات، تحقیقات نشان می دهد که نیاز به یک رویکرد یکپارچه و هماهنگ در سطح ملی و منطقه‌ای و همچنین جریان‌های اقتصادی و خدماتی مابین سکونتگاه‌های روستایی، مسئولیت‌پذیری، امنیت، اشتغال پایدار، پیوندهای درون ناحیه‌ای، عدالت فضایی، کارآفرینی گروه‌محور، اقتصاد زیستی غیرمتمرکز، بهره‌وری، کاهش فقر و توسعه صنایع محلی وجود دارد.

ج ۱. مرور پیشینه تحقیق

محقق/سال	عنوان تحقیق	نتایج
سعیدی (۱۴۰۲)	برنامه‌ریزی کالبدی-فضایی در راستای توسعه پایدار منظومه‌های روستایی-شهری	روستاها به‌واسطه ضعف مدیریت کالبدی با چالش‌هایی نظیر فقر، نابرابری درآمدی، مهاجرت‌های روستایی، و آسیب‌پذیری بالا مواجه هستند
رضایی و همکاران (۱۴۰۲)	چهارچوب مفهومی برنامه‌ریزی توسعه منظومه روستایی مبتنی بر نگرش خبرگان دانشگاهی و اجرایی	اقتصاد شبه درون‌زای روستایی، عدالت فضایی، یکپارچگی فضایی و حکمروایی خوب روستایی چهارچوب مفهومی برنامه‌ریزی توسعه منظومه روستایی است.
معروفی و اردلان حسینی(۱۴۰۲)	سازوکار تدوین و اجرای طرح‌های توسعه روستایی (برنامه توسعه اقتصادی و اشتغال‌زایی و طرح توسعه پایدار منظومه روستایی)	شکل‌گیری جریان‌های اقتصادی و خدماتی مابین سکونتگاه‌های روستایی و مرکز ناحیه در قالب منظومه روستایی منجر به ارتقای معیشت خانوارهای روستایی و کاهش فقر اقتصادی آن‌ها

[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-27]
[DOI: DOI: 10.22034/42.183.75]

مهدوی و جلال‌آبادی (۱۴۰۱)	شناسایی پیشران‌های مؤثر بر توسعه پایدار منظومه روستایی شهربابک با رویکرد آینده‌پژوهی	عوامل مؤثر بر منظومه شامل افزایش اعتماد، برنامه‌باوری و برنامه‌محوری منظومه، ازطریق حمایت نهادی و همکاری بین سازمان‌ها جهت تقویت مسئولیت‌پذیری، امنیت و ثبات شغلی روستائیان
ابراهیم‌زاده و پایدار (۱۴۰۰)	برنامه‌ریزی توسعه اقتصادی و اشتغال‌زایی منظومه روستایی بر پایه پیشران‌ها و زنجیره پیشین و پسین (روستای مسجد ابوالفضل در ایرانشهر)	اجرای این برنامه منجر به رفاه نسبی، با اشتغال پایدار و دارای اقتصاد صادرات محور، متکی بر تولید و درآمد در بخش‌های سه‌گانه اقتصادی با محوریت بخش خدمات خواهد شد.
سعیدی و همکاران (۱۳۹۷)	نقش پیوندهای روستا شهری در شکل‌پذیری شبکه محلی در نواحی مرزی	با پیوندهای درون ناحیه‌ای و روابط متقابل اقتصادی-اجتماعی شهرها با روستاها، ضریب تشکیل منظومه روستایی در گمیشان، بالا است.
محمودی و همکاران (۱۳۹۸)	امکانات و محدودیت‌های کارآمدی منظومه‌های روستایی-شهری به‌عنوان مناطق کارکردی مورد: منظومه ضیاءآباد قزوین	کارآمدی منظومه‌ها در گرو تعیین اندیشیده تقسیماتی، اصلاح زیرساخت‌ها، سرمایه‌گذاری و پشتیبانی، تعامل متناسب و کارکردپذیری واحدهای سکونتگاهی موجود در سطح منظومه‌ها است.
جینتی[8] و همکاران (۲۰۱۰)	نقش کارآفرینی اجتماعی در میان کشاورزان کنیایی	موفقیت در توسعه روستایی در گروه کارآفرینی گروه‌محور و ارتباط فضایی آن‌ها در یک قلمرو مشخص است.
کومانن و کومانن[9] (۲۰۱۸)	آینده روستایی در اقتصادهای توسعه‌یافته	چشم‌انداز آینده روستایی مبتنی بر اقتصاد زیستی غیرمتمرکز، حومه استعماری، حومه موزه و کسب‌وکار پرت و دورافتاده روستایی است.

روش تحقیق

روش تحقیق در پژوهش حاضر توصیفی-تحلیلی است. گردآوری داده‌ها با مطالعات کتابخانه‌ای و میدانی (پرسش‌نامه) انجام شد. جامعه آماری شامل ساکنین بخش مرکزی و دوتپه شهرستان خدابنده به تعداد ۹۳۹۳۹ نفر است. باتوجه‌به تخصصی بودن موضوع پژوهش، برای توزیع پرسش‌نامه از جامعه آماری تخصصی بهره گرفته شد. نمونه‌گیری در این شیوه به‌صورت گلوله برفی است. در این تحقیق گروه متخصصین شامل اساتید دانشگاه آزاد و پیام نور خدابنده، کارشناسان بنیاد مسکن و تسهیلگران دفتر منظومه شهرستان خدابنده است. این تعداد بر اساس محدودیت روش گلوله برفی شامل ۳۰ نمونه آماری است. شاخص‌های تحقیق در قالب فعالیت‌های پیشران مؤثر بر اجرای برنامه آبادانی و پیشرفت منظومه روستایی بخش مرکزی و دوتپه شهرستان خدابنده با استفاده از تحلیل دلفی استخراج شد. بر اساس ساختار مدل دلفی، تدوین پرسش نامه و استخراج وزن نهایی شاخص‌ها، به‌وسیله جامعه آماری متخصصین، در چهار مرحله صورت گرفت. در مرحله نخست، سؤالات اولیه تدوین شد و در اختیار جامعه آماری متخصصین قرار گرفت. این گروه شاخص‌ها را رتبه‌بندی کردند و شاخص‌های موردنظر خود را نیز اضافه نمودند. در مرحله دوم، شاخص‌های کم ارزش حذف و نظرات متخصصین نیز اعمال شد؛ سپس، پرسش‌نامه جهت وزن‌دهی بین جامعه آماری متخصصین توزیع گردید.

حاصل وزن‌دهی این مرحله، حذف سؤالات غیرمرتبط و کم‌اهمیت بود. بعد از اصلاح و تدوین پرسش‌نامه در مرحله سوم، پرسش‌نامه بین جامعه آماری توزیع شد. در مرحله چهارم، برای توزیع پرسش نامه، وزن نهایی هر سؤال که در مرحله سوم گردآوری شده بود، جلوی هر سؤال نوشته شد تا جامعه آماری با آگاهی از نظرات یکدیگر، سؤالات را امتیازبندی نمایند. در این مرحله خروجی نهایی داده‌ها استخراج شد. درنهایت، روایی پرسش‌نامه توسط ۱۰ متخصص برنامه‌ریزی روستایی تأیید شد. پایایی با فرمول آلفای کرونباخ برابر ۰/۸۹۲ برآورد شد. برای تحلیل داده‌ها از تحلیل عاملی و آزمون تحلیل مسیر در قالب مدل DPSIR استفاده شده است. در این تحقیق، باتوجه‌به اینکه دسته‌بندی شاخص‌ها توسط جامعه آماری متخصصین انجام نشد، لذا با استفاده از مدل DPSIR به دسته‌بندی و تبیین نقش و نحوه تأثیرگذاری هرکدام از شاخص‌ها بر اجرای برنامه اهمیت این مدل، در نشان دادن شدت و نحوه

[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-27]
[DOI: DOI: 10.22034/42.183.75]

تأثیرگذاری متغیرهای مستقل و متغیر وابسته (برنامه آبادانی و پیشرفت منظومه روستایی) است. در مرحله بعد، پس از دسته‌بندی شاخص‌ها، داده‌های تحقیق با آزمون تحلیل عاملی به‌منظور تحلیل وضعیت شاخص‌ها در رابطه با شرایط پیشران‌های مؤثر بر اجرای طرح آبادانی و پیشرفت منظومه روستایی موردبررسی قرار گرفت. تحلیل عاملی نشان می‌دهد که میزان اشتراکات واریانس مشترک یک متغیر با سایر متغیرهای به‌کارگرفته‌شده در تحلیل چقدر است. هرچقدر میزان آن در هر شاخص بالاتر باشد، نشان می‌دهد که آن شاخص دارای ارتباط بیشتری با سایر شاخص‌های به‌کارگرفته‌شده در موضوع است و ازنظر جامعه آماری اهمیت بیشتری دارد. لذا شاخص‌هایی که مقادیر عددی آن‌ها کمتر از ۰/۴ باشد، از چرخه تحلیل به دلیل اهمیت کمتر حذف می‌شود. بعد از مشخص شدن شاخص‌های مطلوب ازطریق تحلیل عاملی، با استفاده از مدل DPSIR با تلفیق داده‌ها و نحوه اثرگذاری آن‌ها بر یکدیگر، شاخص‌های پیشران شناسایی می‌شوند. این مدل از ۵ مؤلفه اصلی (نیروهای پیشران، فشار، وضعیت، تأثیر و پاسخ) تشکیل شده است که شاخص‌ها بر اساس این مؤلفه‌ها دسته‌بندی می‌گردند.

در مرحله بعد، با استفاده از روش تحلیل مسیر، میزان تأثیر هرکدام از پیشران‌ها بر اجرای برنامه آبادانی و پیشرفت منظومه‌های روستایی بخش مرکزی و دوتپه شهرستان خدابنده بررسی و تحلیل شد. روش تحلیل مسیر نوعی تحلیل رگرسیونی است که برای درک علیت و نمایش الگوی روابط علی در میان مجموعه‌ای از متغیرهای مرتبط باهم کاربرد دارند و با استفاده از آزمون رگرسیون خطی چند متغیره انجام شد. همچنین به فراخور نیاز تحقیق از نرم‌افزار Excel و SPSS استفاده شد.

قلمرو تحقیق

شهرستان خدابنده از توابع استان زنجان است. ازنظر توپوگرافی، عموماً منطقه دشتی بوده و در منطقه اقلیمی سرد (کوهستان‌های غربی) با زمستان سرد و خشک و تابستان معتدل قرار دارد. شهرستان خدابنده از ۵ بخش (بخش مرکزی، بخش دوتپه، بخش سجاس، بخش افشار و بخش بزینه رود) تشکیل شده است. بخش مرکزی و بخش دوتپه در شهرستان خدابنده، از ۵ دهستان (دوتپه، توپقره، خرارود، کرسف و سهرود) و ۱۰۸ روستا و ۴ نقطه شهری (کرسف، سهرورد، نوربهار و قیدار) با جمعیت ۹۳۹۳۹ نفر تشکیل شده است (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۵) (تصویر شماره ۲).

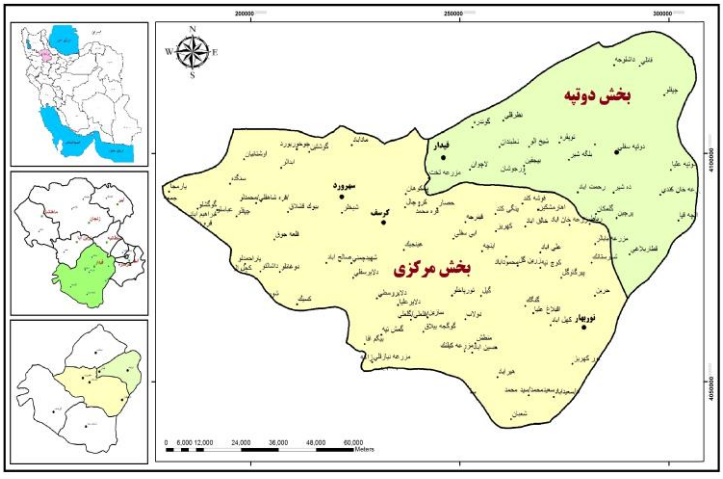

ت ۲. موقعیت بخش مرکزی و دوتپه در تقسیمات سیاسی کشور

[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-27]
[DOI: DOI: 10.22034/42.183.75]

یافته‌ها

در این مقاله برای تبیین چهارچوب تأثیر پیشران‌ها بر اجرای طرح آبادانی و پیشرفت منظومه روستایی بخش مرکزی و بخش دوتپه در شهرستان خدابنده از مدل DPSIR بهره‌گیری شده است. بدین شکل که، ابتدا مؤلفه‌های اصلی و ابعاد و شاخص‌ها در پرسش‌نامه اولیه تدوین و در اختیار جامعه آماری قرار گرفت و در قالب وزن‌دهی طیفی لیکرت امتیازبندی شد. سپس شاخص‌ها بر اساس مؤلفه‌های پنج‌گانه مدل DPSIR دسته‌بندی شد و موقعیت شاخص در مدل DPSIR نیز معلوم شد. بدین ترتیب، شاخص‌ها بر اساس ۵ مؤلفه اصلی DPSIR دسته‌بندی شد. در این مرحله می‌توان تشخیص داد که کدام عامل بر اجرای طرح آبادانی و پیشرفت منظومه روستایی بخش مرکزی و بخش دوتپه در شهرستان خدابنده تأثیرگذار بوده است (جدول شماره ۲).

ج ۲. دسته‌بندی شاخص‌ها بر اساس مؤلفه‌های مدل DPSIR

مؤلفه	DPSIR	مؤلفه	DPSIR
توجه به تقسیمات سیاسی و دسترس‌پذیری در پهنه‌بندی منظومه	D	پیش‌بینی خدمات و تأسیسات زیربنایی قابل‌اجرا در روستاها	S
حمایت بنیاد مسکن انقلاب اسلامی	D	تسهیلات اعتباری در قالب تبصره ۱۶	I
تدوین ضوابط و مقررات اجرای طرح منظومه	D	همکاری با صندوق کارآفرینی امید	I
حمایت سازمانی دولت (استانداری و فرمانداری)	D	همکاری با نهادهای محلی (شورا و دهیار)	I
امکان پیگیری تخلفات و کم‌کاری ازطریق نهادهای تصمیم‌گیر (استانداری و فرمانداری)	P	وجود برنامه‌های آموزش و توانمندسازی فعالان اقتصادی روستا	I
امکان پیگیری تمام مطالبات روستائیان ازطریق طرح منظومه	P	توجه به زنجیره تولید و تکمیل آن در قالب منظومه روستایی	I
امکان ارزیابی وضعیت فعلی (مسائل و مشکلات) و اولویت‌بندی آن‌ها ازطریق طرح منظومه	P	آموزش نیروی متخصص اجرای طرح منظومه در ابعاد مختلف	I
سامان‌دهی مشاغل مرتبط با کارکرد و ظرفیت روستاها و شهرستان	P	بهره‌گیری از ظرفیت‌های سرمایه اجتماعی (اعتماد و همکاری روستائیان)	R
آگاه‌سازی روستائیان نسبت به وظایف و ساختار قانونی ادارات در قبال روستاها	P	مطالعات اجتماعی و فرهنگی به تفکیک روستا و شناخت دقیق از شرایط موجود	R
توجه به ظرفیت‌های اقتصادی و تولیدی خوشه‌ای در پهنه‌بندی منظومه	S	مطالعات کالبدی و محیطی به تفکیک روستا و شناخت دقیق از شرایط موجود	R
وجود طرح‌های مکمل توسعه روستایی (طرح جامع ناحیه‌ای و طرح هادی)	S	مطالعات جامع اقتصادی به تفکیک روستا و شناخت دقیق از شرایط موجود	R
برگزاری مستمر جلسات پیگیری برنامه‌های طرح منظومه	S	پهنه‌بندی روستاها بر اساس ظرفیت‌های زیرساختی قابل بهره‌برداری	R
وجود گروه تسهیلگری	S		

در مرحله بعدی شاخص‌ها بر اساس ضریب وزن‌دهی جامعه آماری و تفکیک شاخص‌ها به ۵ مؤلفه اصلی DPSIR در قالب مدل تصمیم‌گیری چند معیاره TODIM اولویت‌بندی شد. در این زمینه، مجموع امتیازات به‌دست‌آمده وارد مدل تصمیم‌گیری چند معیاره TODIM جهت رتبه‌بندی شاخص‌ها و مؤلفه‌ها در ارتباط با مدل DPSIR شد. خروجی جدول شماره ۳، بر اساس روش تصمیم‌گیری چند معیاره TODIM نشان می‌دهد که مؤلفه نیروی محرکه به‌عنوان مؤلفه‌های پیشران با امتیاز ۰/۶۳۷ بیش از دیگر مؤلفه‌ها ازنظر جامعه آماری بر اجرای طرح آبادانی و پیشرفت منظومه روستایی بخش مرکزی و بخش دوتپه در شهرستانخدابنده تأثیر داشته است. درواقع، ازنظر جامعه آماری برای توسعه اقتصادی و اشتغال‌زایی در منظومه خدابنده باید بر نیروهای پیشران تأکید بیشتری شود؛ چراکه این مؤلفه شامل شاخص‌ها و روندهای مبین دسترس‌پذیری و حمایت سازمانی بنیاد مسکن و سایر ارگان‌ها، و توجه به ضوابط و مقررات است. درنتیجه،

[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-27]
[DOI: DOI: 10.22034/42.183.75]

در اجرای طرح آبادانی و پیشرفت منظومه روستایی باید این مؤلفه را در اولویت برنامه‌ریزی قرار دهد.
مؤلفه تأثیر با امتیاز ۰/۶۱۱ در رتبه دوم قرار دارد. این مؤلفه عمدتاً به مسائلی مانند تسهیلات اعتباری تبصره ۱۶، همکاری با صندوق و نهادهای محلی، آموزش و توانمندسازی، و توجه به زنجیره تولید مربوط می‌شود. لذا بسترسازی و ظرفیت‌سازی روستاها در ابعاد اقتصادی می‌تواند تأثیر بسزایی برای اجرای طرح منظومه روستایی در بخش مرکزی و دوتپه، داشته باشد.
سومین عامل تأثیرگذار، شامل مؤلفه فشار با امتیاز ۰/۵۵۱ است. این مؤلفه بر متغیرهای پیگیری تخلفات، پیگیری تمام مطالبات، ارزیابی وضعیت فعلی، سامان‌دهی مشاغل، و آگاه‌سازی روستائیان تأکید می‌کند. در رتبه چهارم مؤلفه وضعیت با امتیاز ۰/۵۲۷ و در رتبه آخر نیز مؤلفه پاسخ با امتیاز ۰/۴۹۳ قرار دارد.

ج ۳. ضریب اهمیت شاخص‌های مدل DPSIR بر اساس وزن دهی TODIM

طبقه‌بندی DPSIR	شاخص	ضریب TODIM
نیروی محرکه ۰/۶۳۷	توجه به تقسیمات سیاسی و دسترس‌پذیری در پهنه‌بندی منظومه	۰/۵۹۲
	حمایت بنیاد مسکن انقلاب اسلامی	۰/۷۵۳
	تدوین ضوابط و مقررات اجرای طرح منظومه	۰/۶۹۴
	حمایت سازمانی دولت (استانداری و فرمانداری)	۰/۵۳۴
فشار ۰/۵۵۱	امکان پیگیری تخلفات و کم‌کاری ازطریق نهادهای تصمیم‌گیر (استانداری و فرمانداری)	۰/۷۴۱
	امکان پیگیری تمام مطالبات روستائیان ازطریق طرح منظومه	۰/۳۳۲
	امکان ارزیابی وضعیت فعلی (مسائل و مشکلات) و اولویت‌بندی آن‌ها ازطریق طرح منظومه	۰/۵۱۷
	سامان‌دهی مشاغل مرتبط با کارکرد و ظرفیت روستاها و شهرستان	۰/۷۸۴
	آگاه‌سازی روستائیان نسبت به وظایف و ساختار قانونی ادارات در قبال روستاها	۰/۴۷۵
وضعیت ۰/۵۲۷	توجه به ظرفیت‌های اقتصادی و تولیدی خوشه‌ای در پهنه‌بندی منظومه	۰/۷۳۱
	وجود طرح‌های مکمل توسعه روستایی (طرح جامع ناحیه‌ای و طرح هادی)	۰/۴۳۲
	برگزاری مستمر جلسات پیگیری برنامه‌های طرح منظومه	۰/۵۳۷
	وجود گروه تسهیلگری	۰/۵۶۸
	پیش‌بینی خدمات و تأسیسات زیربنایی قابل‌اجرا در روستاها	۰/۵۲۳
تأثیر ۰/۶۱۱	تسهیلات اعتباری در قالب تبصره ۱۶	۰/۷۶۱
	همکاری با صندوق کارآفرینی امید	۰/۳۴۲
	همکاری با نهادهای محلی (شورا و دهیار)	۰/۷۵۹
	وجود برنامه‌های آموزش و توانمندسازی فعالان اقتصادی روستا	۰/۷۲۴
	توجه به زنجیره تولید و تکمیل آن در قالب منظومه روستایی	۰/۵۹۷
	آموزش نیروی متخصص اجرای طرح منظومه در ابعاد مختلف	۰/۴۵۵
پاسخ ۰/۴۹۳	بهره‌گیری از ظرفیت‌های سرمایه اجتماعی (اعتماد و همکاری روستائیان)	۰/۵۵۱
	مطالعات اجتماعی و فرهنگی به تفکیک روستا و شناخت دقیق از شرایط موجود	۰/۵۴۷
	مطالعات کالبدی و محیطی به تفکیک روستا و شناخت دقیق از شرایط موجود	۰/۴۳۳
	مطالعات جامع اقتصادی به تفکیک روستا و شناخت دقیق از شرایط موجود	۰/۵۴۲
	پهنه‌بندی روستاها بر اساس ظرفیت‌های زیرساختی قابل بهره‌برداری	۰/۶۱۵

بررسی کلی شاخص بدون در نظر گرفتن موقعیت آن‌ها در مدل نشان می‌دهد که جامعه آماری بیشتر بر مفاهیم و شاخص‌هایی چون سامان‌دهی مشاغل مرتبط با کارکرد و ظرفیت روستاها و شهرستان با امتیاز ۰/۷۸۴، تسهیلات اعتباری در قالب تبصره ۱۶ با امتیاز ۰/۷۶۱، همکاری با نهادهای محلی (شورا و دهیار) با

[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-27]

[DOI: DOI: 10.22034/42.183.75]

امتیاز ۰/۷۵۹، حمایت بنیاد مسکن با امتیاز ۰/۷۵۳، امکان پیگیری تخلفات و کم‌کاری ازطریق نهادهای تصمیم‌گیر (استانداری و فرمانداری) با امتیاز ۰/۷۴۱، توجه به ظرفیت‌های اقتصادی و تولیدی خوشه‌ای در پهنه‌بندی منظومه با امتیاز ۰/۷۳۱، و وجود برنامه‌های آموزش و توانمندسازی فعالان اقتصادی روستا با امتیاز ۰/۷۲۴ تأکید دارند.

مدل معادلات ساختاری روابط علی اجرای طرح منظومه روستایی در بخش مرکزی و دوتپه

باتوجه‌به اینکه، روش آماری PLS به پیش‌فرض نرمال بودن حساس نیست؛ امکان بررسی هم‌زمان نظریه و سنجه‌ها را فراهم می‌سازد. بااین‌حال، به علت غیرنرمال بودن توزیع نمونه‌های پژوهش، از آزمون PLS برای تبیین روابط بین مؤلفه‌های تأثیرگذار بر اجرای طرح منظومه روستایی در بخش مرکزی و دوتپه استفاده شده است.

بر مبنای یافته‌های تحقیق، سازه‌های مؤثر بر اجرای طرح منظومه روستایی در بخش مرکزی و دوتپه در قالب نتایج تحلیل مسیر نشان می‌دهد که تمامی روابط معنی‌دار هستند. دراین‌رابطه، ضریب استاندارد مؤلفه‌های مؤثر بر طرح توسعه پایدار منظومه روستایی عبارت‌اند از: نیروی محرکه (۰/۶۸۱)، فشار (۰/۵۷۳)، وضعیت (۰/۴۴۶)، تأثیر (۰/۵۶۱) و پاسخ (۰/۵۲۳). بدین ترتیب، رتبه شاخص‌های نیروی محرکه و فشار در اجرای طرح آبادانی و پیشرفت منظومه روستایی بیشتر از سایرین است (جدول شماره ۴). علاوه بر این، در بین مؤلفه‌های با ضریب اثرگذاری غیرمستقیم، بیشترین تأثیر مربوط به سازه‌های P1. سامان‌دهی مشاغل مرتبط با کارکرد و ظرفیت روستاها و شهرستان (۰/۸۰۹)، D2. حمایت بنیاد مسکن انقلاب اسلامی (۰/۷۸۲)، S1. توجه به ظرفیت‌های اقتصادی و تولیدی خوشه‌ای در پهنه‌بندی منظومه (۰/۷۷۸)، و P3. امکان پیگیری تخلفات و کم‌کاری ازطریق نهادهای تصمیم‌گیر (استانداری و فرمانداری) (۰/۷۷۸) با سطح معنی‌داری ۰/۰۰۰ است. درنتیجه برای دستیابی به یک مکانیسم منسجم در اجرای طرح آبادانی و پیشرفت منظومه روستایی در بخش مرکزی و دوتپه شهرستان خدابنده باید بر مؤلفه‌های فوق در قالب راهبرد اجرایی توجه ویژه‌ای شود (تصویر شماره ۳).

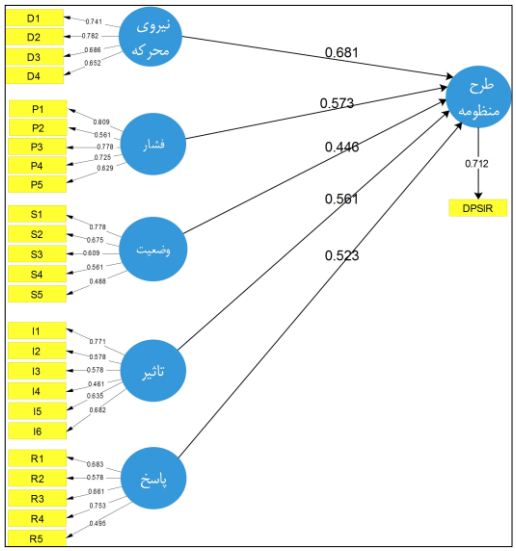

ت ۳. مدل معادلات ساختاری روابط علی اجرای طرح منظومه روستایی در بخش مرکزی و دوتپه با مدل Smart PLS

[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-27]
[DOI: DOI: 10.22034/42.183.75]

علاوه بر این، بررسی‌ها نشان داد که روابط بین سازه‌های مؤثر بر «اجرای طرح آبادانی و پیشرفت منظومه روستایی در بخش مرکزی و دوتپه شهرستان خدابنده» در قالب مؤلفه‌های پیشران مدل DPSIR، در حد قابل قبولی قرار دارند. در این میان، ضریب اثرپذیری از اجرای طرح آبادانی و پیشرفت منظومه روستایی در پیشران وضعیت با آماره t=۳/۰۳۴ و تأثیر با آماره t=۲/۸۱۵ بیشتر از دیگر شاخص‌ها است.

ج ۴. بارهای عاملی و ضرایب مسیر تأثیر کلی سازه‌های تحقیق با مدل معادلات ساختاری

	ضرایب مسیر		خطای استاندارد	آمارهt	بررسی فرضیه
	مستقیم	غیرمستقیم			
نیروی محرکه---> طرح منظومه روستایی	(۰/۰۰۰)۰/۶۸۱	۰/۳۹۲	۰/۰۶۹	۲/۶۷۹	تأیید
فشار---> طرح منظومه روستایی	(۰/۰۰۰)۰/۵۷۳	۰/۲۱۸	۰/۰۶۲	۲/۶۷۲	تأیید
وضعیت---> طرح منظومه روستایی	(۰/۰۰۰)۰/۴۴۶	۰/۲۸۶	۰/۰۴۷	۳/۰۳۴	تأیید
تأثیر---> طرح منظومه روستایی	(۰/۰۰۰)۰/۵۶۱	۰/۱۹۱	۰/۰۷۲	۲/۸۱۵	تأیید
پاسخ---> طرح منظومه روستایی	(۰/۰۰۰)۰/۵۲۳	۰/۲۱۱	۰/۰۵۳	۱/۱۵۳	تأیید

نتیجه

اجرای طرح آبادانی و پیشرفت منظومه‌های روستایی، به‌واسطه انتظام فضایی روستاها و تعادل بخشی به روابط شهر و روستا، همچنین ترغیب حکمروایی محلی ازطریق مشارکت مردمی در برنامه‌های عمرانی، توانسته گام‌های مؤثری در توسعه روستایی و منطقه‌ای بردارد. در این رابطه، به نظر می‌رسد فعال‌سازی چرخه تولید در فضاهای روستایی و ایجاد اشتغال و کارآفرینی به‌عنوان بستری برای برون‌رفت از بحران توسعه روستایی می‌تواند ازطریق اجرای طرح آبادانی و پیشرفت منظومه روستایی محقق شود. به‌طوری‌که مطابق مدل «خوشه‌ای شدن»؛ بهبود محیط کسب‌وکار روستایی و ارتقای عملکرد اقتصادی آن و ایجاد ارتباطات استراتژیک میان نواحی روستایی و مراکز شهری مجاورشان، بستر مناسبی برای حرکت نواحی روستایی به سمت فعالیت‌هایی با ارزش‌افزوده بالاتر در بخش کشاورزی ایجاد خواهد شد. این امر می‌تواند ازطریق توسعه منظومه‌های روستایی محقق شود. در این رابطه بررسی‌های میدانی نیز نشان داد که، پیشران «نیروی محرکه» با امتیاز ۰/۶۳۷ در قالب «توجه به تقسیمات سیاسی و دسترس‌پذیری در پهنه‌بندی منظومه، حمایت بنیاد مسکن انقلاب اسلامی، تدوین ضوابط و مقررات اجرای طرح منظومه، حمایت سازمانی دولت (استانداری و فرمانداری)»، بیش از دیگر مؤلفه‌ها ازنظر جامعه آماری بر اجرای طرح آبادانی و پیشرفت منظومه روستایی بخش مرکزی و بخش دوتپه در شهرستان خدابنده تأثیر داشته است. علاوه بر این، به‌منظور اجرای مؤثرتر طرح آبادانی و پیشرفت منظومه روستایی، سازه‌های P1. سامان‌دهی مشاغل مرتبط با کارکرد و ظرفیت روستاها و شهرستان (۰/۸۰۹)؛ D2. حمایت بنیاد مسکن انقلاب اسلامی(۰/۷۸۲)؛ S1. توجه به ظرفیت‌های اقتصادی و تولیدی خوشه‌ای در پهنه‌بندی منظومه (۰/۷۷۸)؛ و P3. امکان پیگیری تخلفات و کم‌کاری ازطریق نهادهای تصمیم‌گیر (استانداری و فرمانداری) (۰/۷۷۸) بیشترین تأثیرگذاری را دارند.

تجزیه‌وتحلیل یافته‌های تحقیق با تحقیقات پیشین همسو نشان داد که اجرای موفق برنامه آبادانی و پیشرفت منظومه روستایی در محدوده موردمطالعه در

[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-27]
[DOI: DOI: 10.22034/42.183.75]

گرو مؤلفه‌های مختلف از ساماندهی مشاغل مرتبط با کارکرد و ظرفیت روستاها و شهرستان است. در این رابطه تحقیقات جینتی و همکاران (۲۰۱۰) نیز بر کارآفرینی گروه‌محور و ارتباط فضایی آن‌ها و محمودی و همکاران (۱۳۹۸) بر اصلاح زیرساخت‌ها، سرمایه‌گذاری و پشتیبانی اقتصادی، و کارکردپذیری روستاها تأکید کرده‌اند. دومین عامل، بر حمایت بنیاد مسکن انقلاب اسلامی متمرکز است. در این رابطه، یافته‌های تحقیق عزیزپور و همکاران (۱۴۰۲) بر اقتصاد شبه درون‌زای روستایی و حکمروایی خوب روستایی تأکید نموده‌اند. سومین عامل، توجه به ظرفیت‌های اقتصادی و تولیدی خوشه‌ای در پهنه‌بندی منظومه است. این عامل همسو با یافته‌های سعیدی و همکاران (۱۳۹۷) مبنی بر پیوندهای درون ناحیه‌ای و روابط متقابل اقتصادی-اجتماعی شهرها با روستاها است و درنهایت چهارمین عامل مهم نیز، مبتنی بر امکان پیگیری تخلفات و کم‌کاری از طریق نهادهای تصمیم‌گیر (استانداری و فرمانداری) است. این عامل نیز همسو با یافته‌های مهدوی و جلال‌آبادی (۱۴۰۱) مبتنی بر افزایش اعتماد، برنامه باوری و برنامه محوری منظومه، ازطریق حمایت نهادی و همکاری بین سازمان‌ها جهت تقویت مسئولیت پذیری، امنیت و ثبات شغلی روستائیان است. بدین ترتیب، اغلب یافته‌های تحقیق همسو با نتایج تحقیقات پیشین بوده و عمدتاً بر نقش برنامه آبادانی و پیشرفت منظومه روستایی بر توسعه یکپارچه روستایی تأکید دارند.

بدین ترتیب، باتوجه‌به آنچه گفته شد، به‌منظور دستیابی به اهداف طرح آبادانی و پیشرفت منظومه روستایی در بخش دوتپه و مرکزی شهرستان خدابنده، رعایت موارد ذیل ضروری به نظر می‌رسد:

- ارائه تسهیلات اعتباری ازطریق پیگیری و با نظارت دفتر تسهیلگری طرح به روستائیان به‌واسطه تخصیص بودجه اعتباری مستقل توسط سازمان برنامه‌وبودجه؛
- برگزاری جشنواره‌های روستایی جهت معرفی محصولات و ظرفیت‌های روستایی؛
- تقویت ارتباط مستقیم تسهیلگران با کارآفرینان و فعالان اقتصادی روستاها به‌منظور گروه‌سازی و شبکه‌سازی فعالیت‌های اقتصادی و واحدهای تولید و خدماتی؛
- ایجاد و تقویت تشکل‌های محلی به‌منظور ظرفیت‌سازی نهادهای روستایی در جهت به کارگیری جوامع روستایی در تمام مراحل اجرای پروژه‌های توسعه‌ای در سطح روستاها اعم از برنامه‌ریزی، اجرا و نظارت؛
- بازنگری در شرح خدمات دفاتر منظومه روستایی به‌منظور جلوگیری از موازی‌کاری و دخالت در وظایف سازمان‌ها و نهادهای مرتبط با توسعه روستایی.

پی‌نوشت

1. Rural Development Program
2. Rural Revitalization Program
3. National Rural Development Program
4. Marshall
5. Economies of Scale
6. Economies of Scope

۷. بند ح ماده ۱۹۴ قانون برنامه پنجم: ساماندهی روستاها در قالب مجموعه‌های روستایی به‌منظور خدمات‌رسانی بهتر و مؤثرتر

8. Jeanette
9. Kuhmonen & Kuhmonen

فهرست منابع

- ابراهیم زاده، عیسی؛ پایدار، ابوذر. (۱۳۹۸). برنامه‌ریزی توسعهٔ اقتصادی و اشتغالزایی روستایی برپایهٔ پیشران ها و زنجیرهٔ پیشین و پسین مطالعهٔ موردی: روستای مسجدابوالفضل در ایرانشهر. *نشریه جغرافیا و توسعه*، ۱۷(۵۷)، ۱-۳۰.
- اجاق، عقیل؛ رحمانی فضلی، عبدالرضا؛ منشی زاده، رحمت اله. (۱۴۰۰). نقش پیوندهای روستایی - شهری در تحولات اقتصادی و کاهش فقر نواحی روستایی ایران (مطالعه موردی:

[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-27]
[DOI: DOI: 10.22034/42.183.75]

ناحیه سنقر). *پژوهش‌های دانش زمین*، ۱۲(۱)، ۲۰۱-۱۸۶.
- بنیاد مسکن انقلاب اسلامی زنجان. (۱۴۰۱). *مطالعات طرح توسعه پایدار منظومه‌های روستایی*، انتشارات بنیاد مسکن انقلاب اسلامی، زنجان.
- بنیاد مسکن انقلاب اسلامی استان زنجان. (۱۳۹۹). *گزارش برنامه توسعه اقتصادی و اشتغال‌زایی توسعه روستاها و طرح توسعه پایدار منظومه‌های روستایی استان زنجان*، گزارش منتشرنشده، زنجان.
- رخسارزاده، اسفندیار؛ پورفیکویی، علی؛ قرشی میناآباد، محمدباسط. (۱۳۹۵). تحلیل عوامل تأثیرگذار در پیوندهای روستایی- شهری در شهرستان آستارا. *مطالعات برنامه ریزی سکونتگاه‌های انسانی*، ۱۱(۳۵)، ۱۶-۱.
- رضایی، فاطمه؛ عزیزپور، فرهاد؛ طهماسبی، اصغر؛ حسینی حاصل، صدیقه. (۱۴۰۲). چهارچوب مفهومی برنامه ریزی توسعه منظومه روستایی مبتنی بر نگرش خبرگان دانشگاهی و اجرایی. *برنامه‌ریزی توسعه کالبدی*، ۱۰(۱)، ۱۴-۱.
- سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور. (۱۳۹۴). *سند تفصیلی برنامه ششم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران. (۱۳۹۹-۱۳۹۵)*، انتشارات سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور، تهران.
- سعیدی، عباس؛ جوانبخت قهفرخی، زهره؛ عزیزپور، فرهاد؛ توکلی نیا، جمیله. (۱۳۹۷). نقش پیوندهای روستایی شهری در شکل‌پذیری شبکه محلی در نواحی مرزی (مورد: ناحیه گمیشان؛ استان گلستان). *فصل‌نامه تحقیقات جغرافیایی*، ۳۴ (۱) :۳۹-۲۹.
- سعیدی، عباس. (۱۳۹۲). پیوستگی توسعه روستایی-شهری در قالب منظومه‌های روستایی، *فصلنامه برنامه‌ریزی کالبدی-فضایی*، ۲(۴)، ۲۰-۱۱.
- سعیدی، عباس. (۱۳۹۸). *الگوهای خدمات رسانی روستایی*، انتشارات بنیاد مسکن انقلاب اسلامی، تهران.
- سعیدی، عباس. (۱۴۰۲) *برنامه ریزی کالبدی-فضایی در راستای توسعه پایدار منظومه های روستایی-شهری*، انتشارات بنیاد مسکن انقلاب اسلامی، تهران.
- سیدنقوی، میرعلی؛ بابایی، علی. (۱۳۹۲). ارزیابی سیاست‌های توسعه اقتصادی روستایی از دیدگاه منطقه‌ای با نگاهی بر سیاست‌های دولت در ایران. *پژوهش‌های روستایی*، ۴(۳)، ۴۷۹-۴۵۱.
- طالشی، مصطفی؛ سلطانی مقدس، ریحانه؛ غفاری، رامین؛ کرمی فر، عصمت. (۱۳۹۵). واکاوی تأثیر ساختار اقتصادی محصولات زراعی بر پیوندهای روستا شهری (مطالعه موردی: بخش مرکزی شهرستان دزفول)، *فصلنامه پژوهش و برنامه‌ریزی روستایی*، ۵(۱۴)، ۱۷-۱.
- عاقلی، لطفعلی. (۱۴۰۰). تحلیلی بر روند اشتغال در مناطق روستایی در ایران، *فصلنامه مطالعات جغرافیایی نواحی ساحلی*،۲(۱)، ۱۰۲-۸۱.
- مرکز آمار ایران. (۱۳۹۵). *سرشماری عمومی نفوس و مسکن استان زنجان سال ۱۳۹۵*، انتشارات سازمان آمار ایران، تهران.
- محمودی، سیده کیناز؛ سعیدی، عباس؛ افراخته، حسن؛ عزیزپور، فرهاد. (۱۳۹۸). امکانات و محدودیت های کارآمدی منظومه‌های روستایی- شهری به عنوان مناطق کارکردی مورد: منظومه ضیاء آباد قزوین. *جغرافیا (فصلنامه علمی انجمن جغرافیایی ایران)*، ۱۷(۶۲)، ۵-۱۹.
- معروفی، ایوب؛ اردلان حسینی، محسن. (۱۴۰۲). *سازوکار تدوین و اجرای طرح‌های توسعه روستایی (برنامه توسعه اقتصادی و اشتغال زایی و طرح توسعه پایدار منظومه روستایی)*، انتشارات رامان سخن، تهران.
- مهدوی، افسون؛ جلال آبادی، لیلا؛ مبشر، سارا. (۱۴۰۱). شناسایی عوامل کلیدی مؤثر بر توسعه پایدار منظومه های روستایی- شهری با تکنیک آینده‌پژوهی (مطالعه موردی: منظومه فهرج). *فصلنامه چشم‌انداز شهرهای آینده*، ۳ (۳) :۲۲-۱.
- مهدوی، افسون؛ جلال‌آبادی، لیلا. (۱۴۰۱). شناسایی پیشران های کلیدی مؤثر بر توسعه پایدار منظومه روستایی شهربابک با رویکرد آینده‌پژوهی، *فصلنامه روستا و توسعه پایدار فضا*، ۳ (۱۱)، ۸۲-۵۸.
- Cortright, J., 2002, The Economic Importance of Being Different: Regional Variations in Tastes, Increasing Returns, and the Dynamics of Development, Economic Development Quarterly, Vol. 16, No. 1: 3–16
- Douglass, M (2013), "Integrated Regional Planning for Sustainable Development in Asia: Innovations in the Governance of Metropolitan, Rural-Urban, and Trans border Riparian Regions", UNCRD Expert Group Meeting on Integrated Regional Development Planning, 28-30 May (2013)
- Douglass, M., 2018. A regional network strategy for reciprocal rural-Urban linkages: An agenda for policy

[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-27]
[DOI: DOI: 10.22034/42.183.75]

research with reference to Indonesia, in Third World Planning Review, p. 1-20
- Jeanette, S., & Milorad Novicevic, Martin. (2010). Social entrepreneurship among Kenyan farmers: A case example of acculturation challenges and program successes, International Journal of Intercultural - Relations,Vol .34, No.5, PP.482-492
Kuhmonen, T. & Kuhmonen, I. (2018). Rural futures in developed economies: The case of Finland. Technological Forecasting and Social Change, 101, 366-374.
https://doi.org/10.1016/jtechfore.2015.07.028.
- Munnich, L., Schrock, G. and Cook, K., 2018, Rural Knowledge Clusters: The Challenge of Rural Economic Prosperity, US EDA: Reviews of Economic Development Literature and Practice.
- Porter, M.E., 2020, The Competitive Advantage of Nations, New York: The Free Press.
- Quigley, J., 2020, Rural Policy and the New Regional Economics: Implications for Rural America, UCAL Berkeley, May
- Rosenfeld, S. A., 2019, A Compendium of Clusters in Less Populated Places: Circumstances, Intersections and Outcomes, Regional Technology Strategies, Inc, Carrboro, NC.
- Schmitz, H. and Nadvi, K., 1999, Clustering and Industrialization: Introduction, World Development, 27 (September), PP. 1503–14.
- Stauber, K., 2021, Why Invest in Rural America and How?: A Critical Public Policy Question for the 21st Century, Economic Review, Second Quarter.
- UNDP (2020). Sustainable Development Goals (SDGs), United Nations Development Programme (UNDP).

DOI: 10.22034/42.183.75

[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-27]

[DOI: DOI: 10.22034/42.183.75]